

DRUKI SIEDEMNASTOWIECZNEJ OFICYNY KALWIŃSKIEJ
W ŁASZCZOWIE

1. Przegląd ważniejszych opracowań

Działalność łaszczowskiego zboru i drukarni czeka na monografię. Przytoczona literatura stanowi jedynie zbiór ułamkowych spostrzeżeń. Ł a s z c z ó w , obecnie wieś w powiecie tomaszowskim, woj. lubelskiego, prawa miasteczka otrzymał w r. 1549 na mocy przywileju króla Zygmunta Augusta, wydanego szlacheckiej rodzinie Ł a s z c z ó w herbu Prawdzic, pochodzących z Mazowsza. Od nich też przyjął nazwę.

W drugiej połowie w. XVI miasteczko, należące wówczas do woj. bełskiego, stało się przejściowo własnością znanej rodziny kalwińskiej, G o r a j s k i c h herbu Korczak. F.M. S o b i e s z c z a ń s k i pisze w Enc. Orgelbranda w t. 17 /z r.1864/ na s. 554-5^z Gorajscy zbudowali tu zbór i przyczynili się do uruchomienia drukarni. Idąc za Hoffmannem, Bandtkiem i Lelewelem, podaje, że drukarnię w Łaszczowie "zaprowadził" Daniel z Łęczycy, który tu "ledwie rok się utrzymał". Około r. 1605, wg niego "powstały tu nader czynne prasy drukarskie, trwające jeszcze w r. 1630. Dalej pisze "W początkach w. XVII ministrem przy zborze był sławny kaznodzieja kalwiński, Krzysztof K r a i ń s k i i tu ogromną Postyllę swoją w r. 1611 nakładem dziedzica Łaszczowa, Piotra Gorajskiego... z druku wydał". I tak kończy "w połowie tegoż stulecia miasto znowu wróciło do Łaszczów, którzy kalwinów stąd usunęli, a kościół dawnemu wyznaniu oddali." Łaszczowie, jak wiadomo, byli zagozdzonymi katolikami.

J.S. B a n d t k i e w swej "Historii drukarń w Król. Pol." t.1 s. 424 podaje, że J.D. Hoffmann w swym dziele "De typographiis, 1740" określa jako druk łaszczowski jedynie: "Rachunek summaryusza prawdy katolickiej w przedniejszych artykułach, które ma kościół S. katolicki z teraźniejszymi kacerstwami, w Łaszczowie 1610". Autorem jego jest Józef B i s k u p s k i , minister kalwiński w Jedlińsku k.Radomia /majątku należącego wówczas do Gorajskich - B.F./, a następnie wielu zborów litewskich. Dalej Bandtkie pisze, że zapewne do łaszczowskich druków należą takie pisma K. Kraińskiego: "Katechizm...", 1 wyd. 1604, 2 wyd. może 1609, 3 wyd. 1624; "Postilla krześcijańska", 1611; "Forma odprawiania nabożeństwa" z r. 1602; "Dziennik, to jest modlitwy", Łaszczów 1617. Zaznacza, że "podpisy na przedmowach Postylli zawsze datowa-

ne są z Łaszczowa, ale w Katechizmie zawsze stoi z Łaszczowa". Jako problematyczny podaje dalej druk A.Węgierskiego z r. 1618: "Kazanie o pokucie" oraz z r. 1620 "Krótkie objaśnienie i wyrażenie sumowne paciera". Tu Bandtkie dodaje, że L e l e w e l w "Bibliograficznych Ksiąg Dwoje" t.1 s.198 upewnia, iż Daniel z Łęczycy drukował w Łaszczowie w r. 1561-2, ale książek nie podaje. Wreszcie Bandtkie jako przypuszczalnego autora kilku druków, rzekomo wykonanych w Łaszczowie przytacza Piotra Wacheniusza, Ślązaka, poborcy celnego ze Śląska, który prowadził zaciętą polemikę z katolikami /Nowy Korbut t. 3. s. 372-3/.

J. L e l e w e l w cytowanym dziele, t.1 s.204 pisze: "W Łaszczowie w Bełskim ukazała się dyssydencka /drukarnia- B.F./ 1610". W t.2 s. 221 pisze, że w r. 1638 już drukarni nie było, przytaczając jako dowód, kazanie ks. Krzysztofa Pandłowskiego, kaznodzieję łaszczowskiego, "miane" w Łaszczowie, ale drukowane w Baranowie. W dalszym ciągu na stronach 221-224 wymienia druki, które wg niego pochodzą z Łaszczowa, poczynając od dzieła Biskupskiego, które przytacza dokładnie. Są to oprócz w/wym.: "Bankiet duszny" Bartłomieja Sokoła wraz z "Dziennikiem" z r. 1617, bez autora i "Postylla" Kraińskiego w 5 częściach z datą wydania cz. 4-5 : 1617.

K. E s t r e i c h e r wymienia w części alfabetycznej swej bibliografii staropolskiej jako łaszczowskie, następujące dzieła:

1. Biskupskiego "Rachunek..." /T.XII.153/;
2. Kraińskiego "Dziennik..." z r. 1617, którego opis przytacza wg Lelewela, jednakże wysuwając Kraińskiego na autora dzieła tytułowego. Przytoczę w tym miejscu przedmowę autora z dnia 28 VII 1617, gdyż piękna jest jej polszczyzna, a i ciekawe dane dotyczące wydania "Bankietu dusznego..." B. Sokoła: Oto przedmowa K. Kraińskiego: "Macie dziennik, którym tak rok wydał /zatem 1616- Estr./, macie y Bankiet duszny, który tak dwie lecie /zatem 1615- Estr./ wydał X. Bartłomiej Sokoł minister Zboru Czołowskiego, który już w żywocie wiecznym z Krystusem odpoczywa. Tegom Bankietu dusznego poprawił i on wydał, przydawszy do niego Broń duchowną, którą pracę wypuszczam."/T.XX.205/.

E. po opisie dzieła podaje jedynie bibliografię, nie wymieniając żadnej biblioteki, w której by to dzieło znajdowało się, co oznacza, że go nie widział. Dalej do druków łaszczowskich wg E. należą: 3. Kraińskiego "Postylla...", cz. 1-3 z dedykacjami z Łaszczowa z r. 1611. Przy cz.3 daje takie objaśnienie: "Jocher 5190 podaje edycją Postylli w Łaszczowie 1608 złożoną z ośmiu części... Data druku i ilość części widocznie mylne, bo daty Postylli są z roku 1611" i dalej "Jocher 5199 podaje, że na 5 części

podzielona." Dodaje, że "Bandt. H. dr. k. p. I. 324 domyśla się, że druk w Łaszczowie." Ta uwaga oznacza, że sam nie jest pewny Łaszczowa. Cz. 4 i 5 "Postylli..." zgodnie z kartą tytułową datuje: Łaszczów 1617. /T.XX.208-209/. Druki Wacheniusza pochodzą wg E. ze Śląska.

Dla nas ciekawym będzie, co pisze na temat Łaszczowa bliższy w czasie L. Z a l e w s k i . W swej pracy pt. "Katedra i Jezuici" cz.2 "Z epoki renesansu i baroku na Lubelszczyźnie" Lublin 1949 s. 52, podnosi drukarnię w Łaszczowie do rangi pierwszej na Lubelszczyźnie, pisząc, że założył ją w r. 1561 i przez rok prowadził Daniel z Łęczycy. Dalej na s. 53 mówi: "Drukarnia tu /tj. w Łaszczowie- B.F./ pracowała przeszło 20 lat wyłącznie dla kalwinistów. Druki jej należą do białych kruków. Największym dziełem drukarni łaszczowskiej jest "Postylla" Krzysztofa Kraińskiego /1611/. Rzadkim jest druk łaszczowski pt. "Dawid jezuicki z Belzebuba harfą" /1615/, wymierzony przeciw Lanterny "Harfie Duchownej". Tu na wstępie uwaga, że Estreicher ten ostatni druk podaje jako b.m. Dalej należy stwierdzić, że Zalewski w sposób wrywkowy powtarza dane z Bandtkiego i Lelewela. Natomiast pożyteczne jest przytoczenie przez Zalewskiego na s.121 jego w/wym dzieła o baroku na Lubelszczyźnie, karty tytułowej "Postylli" Kraińskiego z r. 1611. Widzimy tam, że drukarz wydrukował "w Łaszczowie 1611".

Zanim przejdę do nowszej literatury, przytoczę dzieło Henryka M e r c z y n g a , badacza ewangelickiego: "Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczypospolitej" Warszawa 1904, ze względu na ciekawe dane dotyczące Łaszczowa i zboru. Na s. 63 czytamy: "Łaszczów, w. i p. belzki, wspomniany na synodach już 1581, fundacji Gorajskich. 1604 kaznodzieją był Krz. Kraiński zm. 1618, 1618 ks. Tomasz, senior belzki, 1626 Jan Posnicius, 1637 patronem był J.Gorajski przy 1638 r. kaznodziei ks. Pandlowskim. Data upadku nieznana. Była tu na pocz. XVII w. drukarnia protestancka." Wg dołączonej do tego dzieła mapy pt. "Dawna Polska pod względem kościelnym ewangelickim..." zbor w Łaszczowie należał do mniejszych i znajdował się w grupie, która dotrwała do panowania króla Jana Kazimierza, co oczywiście nie może być określeniem precyzyjnym.

P o l s k i S ł o w n i k B i o g r a f i c z n y , t.VIII/2 zesz. 37 z r. 1959 na s. 283-5 podaje biogramy dwóch przedstawicieli rodziny Gorajskich, wspominając przy Janie Gorajskim, rotmistrzu królewskim, zm. po r. 1599 /Autor biogramu - R. Ż e l e w s k i -B.F./, że był on m.in. właścicielem Łaszczowa. O interesującej nas działalności

religijnej jego syna Piotra, starosty uszpołkiego /zm.1619/ pisze b. obszernie H. H e i t z m a n n , nie wymieniając jednak wśród założonych przezeń lub utrzymywanych zborów, zboru łaszczowskiego i drukarni.

Najwybitniejsza obecnie znawczyni starych druków polskich, A. K a w e c k a - G r y c z o w a w "Drukarzach dawnej Polski" t. 5 - Wielkie Księstwo Litewskie, W-wa 1959, s. 70-86 opisuje obszernie działalność drukarską Daniela z Łęczycy /1530-1600/. Dla nas ważne jest jej wyjaśnienie, dotyczące rzekomego przeniesienia drukarni z Pińczowa do Łaszczowa, jak twierdzili historycy, poczynając od Hoffmanna, posuwając się zresztą do twierdzenia, że miała ona dalej wędrować do Paniowic i Baranowa. Jak udowadnia Gryczowa, źródłem tych błędnych stwierdzeń była opaczna interpretacja zdania A. W ę g i e r s k i e g o w jego dziele pt. "Slavonia reformata": drukarnia "erecta fuit primum Pinczoviae, deinde Łaszoviae, tum Paniovicis in Podolia, tandem Baranoviae." Chodzi tu mianowicie nie o jedną drukarnię, która przenosiłaby się z jednego miejsca na drugie, lecz o podkreślenie faktu, że we wszystkich tych miejscowościach działały oficyny innowiercze. Zdecydowała analiza typograficzna druków pińczowskich i znanych siedemnastowiecznych z adresem "w Łaszczowie". Obie grupy są zupełnie niepodobne. Gryczowa przytacza w tym miejscu biogram Daniela z Łęczycy, napisany przez H. B a r y c z a . Ten ostatni udowadnia, że Daniel w Łaszczowie w ogóle nie był.

Dalej Gryczowa pisze w swym artykule pt. "Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrynitaryzmu" /w:/ "Studia nad arianizmem", W-wa 1959, s. 312: "Niewątpliwie zły to był znak, że kalwini nie potrafili stworzyć sobie własnego ośrodka wydawniczego. Jeżeli nawet Krański zdołał doprowadzić do powstania warsztatu w Łaszczowie, co jednak wymaga jeszcze dokładniejszego zbadania, to i tak chyba żywot tej efemerydy nie trwał dłużej nad dwa lata. Najlepszym dowodem, że nie istniała ona ani do 1609 ani po 1611 są druki ministra łaszczowskiego prasowane w Rakowie /1603, 1609, 1614, 1615, 1617, 1618, 1624/."

W rok później wydanym /1960/ tomie szóstym "Drukarzy dawnej Polski - Małopolska - ziemie ruskie" na s. 173-4, przy omawianiu drukarni w Paniowcach, jeszcze raz wraca Gryczowa do kwestii przeniesienia tej drukarni z Łaszczowa, mówiąc: "O przeniesieniu typografii z Łaszczowa do Paniowic nie może być mowy z tego względu, że obydwie tłocznie działały niemal jednocześnie, a być może - łaszczowska znacznie dłużej." Tak więc Gryczowa określa czas istnienia drukarni łaszczowskiej od lat dwóch do

dużo więcej niż trzy, bowiem oficyna w Paniowcach działała w latach 1608-1611.

Bibliografia "Nowy Korbut", t.2, W-wa 1964, na s. 406-7 podając dane biograficzne i twórczość K.Kraińskiego /1556-1618/, rozszerza czasokres istnienia drukarni w stosunku do podanego wyżej przez Gryczową w jej pracy: "Prasy Krakowa i Rakowa..." a także otwarcie polemizuje z Estreicherem: Tak oto wygląda opis "Postylli...": "Postylla kościoła powszechnego apostolskiego... cz. 1-8, Łaszczów 1608 /A więc częściowy powrót do Jochera- B.F./; cz.9-11, Łaszczów 1611; cz. 12-13, Łaszczów 1617 /wg E. : cz. 1-3 b.m. 1611; cz. 4-5, Łaszczów 1617/."

S.Tworka natomiast w swojej pracy pt. "Działalność oświatowo - kulturalna kalwinizmu małopolskiego", Lublin 1970 na s. 159 idzie za pracą Gryczowej z r. 1959 w "Studiach nad arianizmem" s. 312, pisząc: "Powstała w wyniku licznych zabiegów i starań K.Kraińskiego drukarnia w Łaszczowie była również typową efemerydą istniejącą w latach 1609-1611". Twierdzi dalej: "Z druków jej znamy tylko: "Rachunek sumariusza prawdy katolickiej... J.Biskupskiego... Więcej nie znamy jej druków, a te, które przytacza J.S. Bandtkie /przeważnie prace K.Kraińskiego/, mają być rzekomo książkami tłoczonymi w Rakowie."

Prawie równocześnie z książką S. Tworka ukazał się zesz. 64 t.15 Polskiego Słownika Biograficznego. Na s.92-3 znajduje się tam biogram K. Kraińskiego, opracowany przez J. Tazbira. Mówiąc o działalności pisarskiej Kraińskiego, autor pisze, że "Postylla" ukazała się w 2 częściach: Łaszczów 1611 i Raków 1617. Z innych dzieł, nie wypowiada się co do "Dziennika" /wyd. z r. 1617/, a w każdym razie nie umieszcza tego wydania w drukach rakowskich.

Jak widzimy z powyższego przeglądu, zdania co do ilości druków łaszczowskich są podzielone. Najbardziej autorytatywna w tej dziedzinie A. Kawecka - Gryczowa, nie wypowiedziała się dotychczas w sposób zdecydowany zarówno co do czasu trwania, jak i produkcji drukarskiej tej oficyny. Zapewne b-grafia druków rakowskich, która ukaże się w roku przyszłym, sprawy te w znacznym stopniu uporządkuje. Dla nas będzie ważne, że Gryczowa rozstrzygnie w tej pracy, które dzieła K.Kraińskiego pochodzą z Rakowa.

W tym miejscu przytoczę ilość egzemplarzy dzieła Biskupskiego oraz Postylli Kraińskiego, znajdujących się w Katalogu Centralnym. Tak więc praca Biskupskiego reprezentowana jest przez 5 egz. Posiadają ją:

Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Archiwum Czartoryskich - Kraków, Krakowskie Muzeum Narodowe oraz B-ka Narodowa - 2 egz; "Postylla" Kraińskiego znajduje się w K.C. w 10 egzemplarzach. Oto biblioteki, w których się znajduje: Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Archiwum Czartoryskich - Kraków, B-ka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk - 2 egz., Wojewódzka i Miejska B-ka Publiczna im. Raczyńskich w Poznaniu, B-ka Jagiellońska, B-ka Kórnicka PAN, Kielce - B-ka Seminarium oraz B-ka Narodowa - 2 egz. ilości egzemplarzy innych druków, co do których są wątpliwości czy pochodzą z Łaszczowa, narazie nie przytaczam.

Chciałabym na zakończenie powiedzieć jeszcze, że Łaszczów, jak to wynika z pracy Merczynga, posiadał niewielki zbór kalwiński, działalność drukarni też zapewne wyglądała ilościowo skromnie. Jednakże obecność w Łaszczowie K.Kraińskiego, osobistości napewno wybitnej wśród innowierców, podnosi rangę tej miejscowości wśród 200 /jak określa Merczyng/, względnie 125 /tak konstatuje S.Tworek/ istniejących w w. XVI-XVIII na obszarze Małopolski, ośrodków innowierczych.